

Merci voor je brief. Taalcontact in ouder Nederlands

Taal verandert continu. Het Nederlands dat je nu gebruikt is anders dan het Nederlands van toen je klein was, en al helemaal dan het Nederlands dat je ouders gebruikten toen zij nog op school zaten. Hoe verder je terug in de tijd gaat, hoe meer de taalvormen die je tegenkomt, afwijken van wat je gewend bent. Historisch-taalkundigen houden zich bezig met taalverandering: ze bestuderen hoe de taal in de loop der jaren, decennia, eeuwen is veranderd. Daarvoor heb je bronnen nodig uit de tijd die je wilt bestuderen, zoals brieven. Die brieven zijn soms geschreven door beroemde historische figuren, maar vaak ook door gewone mensen zoals jij en ik.

Onderzoek doen naar zulke brieven komt uiteraard met uitdagingen. Allereerst moet je het handschrift van de opsteller van een brief ontcijferen. Daarna moet de brief uitgepluisd worden: waarover schreef onze auteur eigenlijk? Welke delen van de brief zijn voor ons moeilijk of misschien zelfs niet te begrijpen? Je gaat oefenen met het bestuderen van een echte historische brief. Je gaat uitzoeken waar een jonge man uit de negentiende eeuw zich zoal mee bezig hield en hoe zijn taal verschilde van de taal die we tegenwoordig gebruiken.

Eerst gaan we de tekst van de brief transcriberen. Transcriberen is het uitschrijven of overschrijven van een geschreven of gesproken tekst en is noodzakelijk om historische brieven te bestuderen. Mensen leerden vroeger namelijk anders schrijven dan wij en documenten kunnen vervagen of beschadigd raken; dan is een uitgeschreven versie van de tekst handig voordat je begint met de echte analyse! In een digitale versie kun je ook veel gemakkelijker zoeken. Als historisch-taalkundigen een tekst transcriberen, willen zij graag zoveel mogelijk van de oorspronkelijke tekst behouden. Dat is een vorm van transcriberen die we *diplomatisch transcriberen* noemen.

- 1) Vorm een groepje van vier. Ieder groepslid krijgt één pagina om te transcriberen. Dat doe je zo diplomatisch mogelijk; neem dus alle verouderde spellingsvormen, vreemde zinnen en andere gekkigheden precies zo over als ze in de tekst staan. Dit is waar veel historische onderzoek naar oude brieven mee begint!
 - Zoals je kunt zien, zijn het handschrift en de taal zelf anders dan we tegenwoordig gewend zijn. Daarom moet je soms puzzelen om erachter te komen wat er precies bedoeld is. **Tip:** heb je moeite met het ontcijferen van een letter? Op <https://watstaatdaer.nl/oefenen/letters-cijfers/19e-eeuwse-letters> kun je kort oefenen met verschillende letters en handschriften!
 - Leg de vier transcripties achter elkaar. Kun je al aangeven waar de brief over gaat?

Deze brief is geschreven door ene Gerardus Allebé, 25 jaar oud, en gericht aan zijn broer August. Gerardus schreef vanuit Bordeaux, in Frankrijk; zijn broer woonde in Amsterdam.

Portret van Gerardus Allebé,
getekend door August in 1873.

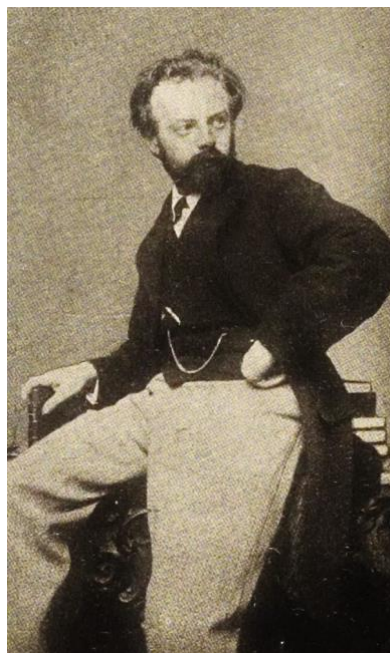

Foto van August Allebé (jaar onbekend)

- 2) Het taalgebruik dat in deze brief wordt gebruikt is al anderhalve eeuw oud en daardoor vaak anders dan hedendaags taalgebruik. Historisch taalgebruik kan op verschillende manier afwijken van wat we kennen. Soms gaat het alleen maar om een spellingverschil (bijv. ‘zyn’ in plaats van ‘zijn’). Soms gaat het ook om woorden/uitdrukkingen (‘amice’) of grammaticale verschijnselen (‘dezen’ in plaats van ‘deze’).
- Noteer in Tabel 1 aan de linkerkant woorden/uitdrukkingen en grammaticale verschijnselen die afwijken van modern Nederlands.

Tabel 1. Opdracht 2 en 4

Woord/uitdrukking	Betekenis

- 3) Noteer in Tabel 2 de spellingen die afwijken. Zie je hierbij spellingsvormen die vaker voorkomen (bijvoorbeeld de spelling van tweeklanken (meerdere verschillende klinkers achter elkaar, zoals ‘ei’ of ‘au’))?

Tabel 2. Opdracht 3

Woord/uitdrukking	Bekende spelling

We gaan nu achterhalen wat deze woorden en uitdrukkingen betekenen. Voor moderne woorden die je niet kent, pak je meestal een woordenboek. Voor onbekende woorden uit oude teksten maak je gebruik van historische woordenboeken. Het *Woordenboek der Nederlandsche Taal* (WNT) is daarvoor de belangrijkste bron. In dit woordenboek – het grootste ter wereld! – is de Nederlandse woordenschat uit de periode 1500-1976 opgenomen. Je vindt het via <https://gtb.ivdnt.org/search/>. Om makkelijker te kunnen zoeken in het WNT, kun je de andere beschikbare woordenboeken (ONW, VMNW, MNW en WFT) uitvinken.

- 4) Zoek bij de historische woorden die je niet kent de betekenis op in het woordenboek en schrijf die betekenis op in Tabel 1.
- Zoek bijvoorbeeld de woorden *wedrennen* en *lettertje* op. Let op: *lettertje* is een verkleinwoord, dus je kunt bij ‘trefwoord’ beter *letter* invullen!
 - Waarom waren deze woorden je eerst vreemd? Zijn ze anders gespeld dan we tegenwoordig zouden doen of worden ze niet meer gebruikt? Of zijn het überhaupt geen *Nederlandse* woorden?
- 5) Je bent er vast al achter gekomen dat niet alle woorden die Gerardus gebruikt, Nederlands zijn. Welke niet-Nederlandse woorden hebben jullie gevonden? Schrijf ze op in Tabel 3 (of markeer ze in Tabel 2, mocht je ze daar al hebben opgeschreven). Wanneer alle groepen dit punt hebben bereikt, kunnen jullie met de hele klas jullie resultaten vergelijken: heeft iedereen dezelfde woorden erin teruggevonden? En welke talen komen het vaakst terug?

Tabel 3. Opdracht 5

Woord/uitdrukking	Betekenis	Taal

Het verspringen tussen verschillende talen tijdens het spreken of schrijven noemen taalkundigen *codeswitching* (ook wel *codewisseling*). Het is een fenomeen dat heel vaak voorkomt, overal op de wereld. Hier zien we *switches* tussen het Nederlands en het Frans. Je doet het zelf waarschijnlijk ook, maar dan met andere talen. Let op: bij codeswitching hoef je niet alleen te denken aan het wisselen tussen twee talen, maar ook bijvoorbeeld aan wisselen tussen een taal en een dialect of aan het combineren van meer dan twee talen en/of dialecten!

- 6) Er kunnen verschillende redenen zijn om zo'n switch te maken. Kijk naar het lijstje van Franse woorden in de brief van Gerardus. Waarom denk je dat hij voor deze vormen kiest in plaats van voor hun Nederlandse equivalent? Bespreek het met je groepje en schrijf die redenen kort op.

In deze brief komen verschillende soorten switches voor. Er bestaat een verschil tussen *single-word ontleningen* – waarbij een enkel woord uit een andere taal wordt overgenomen – en langere codeswitches, waarbij meerdere woorden of zinnen of zelfs hele lappen tekst in een andere taal staan.

- 7) Welke ontleningen in de brief zijn single-word ontleningen en welke zijn voorbeelden van langere switches? Noteer er minimaal 2 van elk type.

Ook jijzelf doet waarschijnlijk veel aan ontlening en codeswitching, bijvoorbeeld als je praat of apt met je vrienden en familie. Het kan daarbij gaan om woorden die je zomaar een keertje gebruikt, maar ook om woorden die je stevast in een andere taal gebruikt. Voorbeelden van veelvoorkomende leenwoorden zijn *tafel*, *zolder*, *website*, *entertainment*, *pizza* en *chauffeur*. Deze woorden worden zo vaak gebruikt dat ze ingeburgerd zijn in de Nederlandse taal: ze zijn aangepast aan de Nederlandse uitspraak en/of spelling. Ook langere uitdrukkingen, zoals *no pun intended*, *no way* en *sort of* zijn tegenwoordig overal te horen.

- 8) Kunnen jullie met je groepje nog 10 leenwoorden of leenuitdrukkingen bedenken die in het Nederlands gebruikt worden?

Je codeswitchgedrag hangt van een aantal factoren af, zoals de talen die je zelf spreekt, en de talen die het meest om je heen worden gesproken.

- 9) Ga na bij jezelf: welke talen spreek/lees je? Gebruik je weleens woorden uit die talen terwijl je Nederlands spreekt? Gebruik je weleens losse woorden uit een taal die je eigenlijk niet goed kent? Tussen welke talen verwacht je dat jijzelf het vaakst wisselt?
- Bespreek het met je groepje; verschillen jullie antwoorden erg van elkaar?

We gaan nu onderzoek doen naar echt taalgebruik!

- 10) Ga naar WhatsApp (of een andere social media-chat die je vaak gebruikt. Noteer in Tabel 3 minimaal 10 gevallen waarbij volgens jou sprake is van ontlening van één woord of van codeswitching.
- 11) Vergelijk je resultaten met die van de rest van je groepje.
- Wie van jullie ontleent en codeswitcht het vaakst in chatgesprekken?
 - Hangt jullie gedrag af van met wie je aan het praten bent (bijvoorbeeld met opa's en oma's vs. met vrienden?)
 - Uit welke taal komen de meeste van jouw ontleeningen? Is dat Frans, net zoals bij Gerardus in 1874, of zijn het bij jou andere talen?

Tabel 3. Opdracht 8

Gesprekspartner (kan een groep zijn!)	Ontlening of codeswitch

Zoals we gezien hebben zijn ontlening en codeswitching fenomenen van alle tijden. Zoals in 1847 Nederlanders vrolijk tussen het Nederlands en het Frans wisselden, doen veel mensen dat in de 21ste eeuw evengoed in hun eigen taalgebruik. Daarbij kunnen verschillende talen gebruikt worden, waardoor allerlei talen op de lange termijn hun sporen in het Nederlands kunnen achterlaten. Taal verandert continu. Het taalgebruik van Gerardus Allebé, maar ook je eigen taalgebruik, laat zien hoe contact tussen talen kan bijdragen aan taalverandering.